

begrepp omkring vilka hela narratologin rör sig, "berätta" och "berättelse", verkligen innebär samma sak i fiktion och icke-fiktion. Litteraturvetenskapen skulle med andra ord vara betjänt av att det inom den generella narratologin också gavs plats för en mera specifik "fiktionologi".

Litteraturanvisningar

Mest rekommendabel för en litteraturstudent som vill komma in i ämnet är nog Gerald Prince, *Dictionary of Narratology*, 1987, med klara definitioner av alla termer som använts inom ämnet. Standardverk som trots sin introducerande karaktär utgör viktiga primärarbeten av självständiga teoretiker är Shlomith Rimmon-Kenan, *Narrative Fiction: Contemporary Poetics*, 1983; Mieke Bal, *Narratology: Introduction to the Theory of Narrative*, 2 ed., 1997; Seymour Chatman, *Story and Discourse: Narrative Structure in Fiction and Film*, 1978 samt *Coming to Terms: The Rhetoric of Narrative in Fiction and Film*, 1990, Steven Cohan & Linda M. Shires, *Telling Stories: A Theoretical Analysis of Narrative Fiction*, 1988. Mest inflytelserikt av narratologiska primärverk är utan tvivel Gérard Genette, "Discours du récit", i *Figures III*, 1972. Eng. övers. *Narrative Discourse: An Essay in Method*, 1980.

Ett gott pedagogiskt arbete med narratologiska textanalyser är Seymour Chatman, *Reading Narrative Fiction*, 1993.

På svenska finns de av Studentlitteratur utgivna introduktionsböckerna *Barnbokens byggklossar* av Maria Nikolajeva, 1998, och *Epikanalys* av Claes-Göran Holmberg och Anders Ohlsson 1999. TFL nr 2-3, 1993 är ett temanummer om narratologi.

Den senare utvecklingen från strukturalistisk till poststrukturalistisk narratologi kan exemplifieras av t.ex. Mark Currie, *Postmodern Narrative Theory*, 1998; Patrick O'Neill, *Fictions of Discourse: Reading Narrative Theory*, 1994; Susan Sniader Lanser, *Fictions of Authority: Women Writers and the Narrative Voice*, 1992.

13 Att tolka texten

Anders Palm

Ur: *Litteraturvetenskap - en inledning*

Litteraturvetenskapen är en tolkningsvetenskap. I själva verket är tolkningen av den litterära texten lika fundamental för litteraturforskningen som litteraturen själv. Som bärare av betydelse och som estetisk erfarenhet blir ett diktverk en upplevd realitet först när det tolkas i ett mänskligt medvetande. I så måtto är tolkningen den litterära textens mest kvalificerade existensform. Att vara är att tolkas – "esse est interpretari" – redan på medeltiden kunde man med den definitionen bestämma det skrivna ordets sätt att existera. Satsen gäller i särskild grad och på särskilt sätt de konstnärliga texter som vi kallar litterära. Den litteraturvetenskap som fransäger sig uppgiften att tolka texten väljer också bort litteraturen själv. All litteraturforskning har, oavsett teoretisk och metodisk inriktning, sin grund i texttolkningen.

Tolkningens historia är invävd i litteraturens historia. Redan i Platons dialog *Protagoras* från 300 f.Kr. kan man ta del av en tolkningsdebatt kring innebörden av en liten dikt av Simonides (från 500-talet f. Kr). Under medeltiden och renässansen kom texttolkningen alltmer att bli en specialiserad och professionell verksamhet. Det gällde vid de äldsta universiteten och akademierna, men framför allt inom kyrkan där exegesen, utläggningen av Guds ord och de heliga texternas djupaste mening, var en viktig del av de skriftlärdes uppdrag. Kyrkofäder som Tertullianus (200-talet) och Augustinus (300-talet) gäller också för att vara tolkningsteorins patriarker. Både kring Bibelns texter och antikens klassiska verk utvecklades efterhand en avancerad tolkningskultur vars metoder och principer har traderats, ifrågasatts och reviderats under mer än två tusen år.

Från slutet av 1700-talet etablerades så småningom en särskild vetenskap om tolkningens problem, kallad "hermeneutik". Beteckningen går tillbaka på det grekiska verbet "hermeneuein", som betyder tolka i tre olika bemärkelser: 1. att "översätta", t.ex. från ett språk till ett annat; 2. att "framföra", t.ex. en dikt eller ett musikstycke; 3. att "förklara och utlägga för att nå en djupare förståelse", t.ex. av en text. Hermeneutikens uppgift är att klargöra

hur tolkning går till och vilka villkor som gäller för tolkningsaktiviteter av olika slag, alltifrån den ständigt tolkande, existentiella situation som vi alla befinner oss i som människor i världen till tolkning av olika slags texter, religiösa, juridiska, litterära. Hermeneutiken är alltså en tolkningslära som reflekterar över tolkningen, både som allmänmänskligt fenomen och som metod för förståelse av speciella texter.

Den litterära hermeneutiken har under 1900-talet utbildats som en gren av den allmänna och filosofiska hermeneutiken i en tysk tanketradition med Friedrich Schleiermacher (1768–1834), Wilhelm Dilthey (1833–1911) och Hans-Georg Gadamer (f. 1900) som föregångsmän och inspiratörer. När hermeneutiken under 1960- och 70-talen etablerades inom litteraturvetenskapen blev den först betraktad som en särskild teoribildning, som ett synsätt bland flera, i dialog och konflikt med andra då traditionella eller aktuella riktningar (historisk positivism, nykritik, strukturalism, marxism).

När vi i dagens litteraturvetenskap talar om hermeneutiken, har vi goda skäl att i första hand se den som en generell beteckning för våra försök att förstå den texttolkande verksamheten inom ämnet, oavsett utifrån vilka teoretiska eller metodiska val denna verksamhet bedrivs. Antingen man nu t.ex. tolkar en text från biografiska eller marxistiska, psykoanalytiska eller dekonstruktivistiska utgångspunkter är man involverad i en hermeneutisk problematik. Det finns en texttolkande, hermeneutisk, dimension hos var och en av de många betraktelsesätt som numera ger litteraturvetenskapen dess rikt förgrenade identitet. I ett sådant övergripande perspektiv framstår den litterära hermeneutiken snarare som ett metateoretiskt problemområde än en bestämd teori. Hermeneutik är beteckning för litteraturvetenskapens självprövande reflexioner över ämnets olika strategier att ge den litterära texten mening. Till litteraturvetenskapens grundfråga – vad betyder texten? – har hermeneutiken alltid en följdfråga: hur kommer texten till betydelse i tolkningen?

Vad vi här kallar "tolkning" har på de flesta västerländska språk sin motsvarighet i begreppet "interpretation". Det ursprungligen latinska ordets grundbetydelse ger god belysning av den egentliga innebörden. "Interpretation" kan föras tillbaka på ett verb med betydelsen "att gå in emellan". Den som interpreterar eller tolkar tänks alltså gå in emellan texten och läsaren för att klargöra vad texten kan betyda. Att tolka är att förmedla mening till någon annan för större förståelse. Både begreppet tolkning och interpretation står således dels för en mental aktivitet, en förståelseprocess, hos den som tolkar, dels för något som är det konkreta resultatet av denna aktivitet, dvs tolkningen utformad och framlagd i tal eller skrift i t.ex. pedagogiskt eller vetenskapligt syfte. Tolkningen ger en ny text om den text som är given.

Den estetiska textförståelse som man söker genom litteraturvetenskaplig texttolkning måste betraktas som något väsentligt annorlunda än den omedelbara läsförståelse som vi i allmänhet nöjer oss med. I jämförelse med "läsning" i gängse mening är det vi kallar litterär texttolkning en långt mer komplicerad och kvalificerad aktivitet. Den vetenskapliga texttolkningen är naturligtvis baserad på läsning, men den skiljer sig från den vanliga lustläsningen genom att kräva lusläsning, dvs omläsning på omläsning i kombination med ett kontinuerligt textanalytiskt arbete, ett metodiskt kombinations-tänkande, en hermeneutisk fantasi. Det är på det sättet som tolkningen söker nya sammanhang och nya samband för att kunna frigöra ny mening till djupare förståelse.

Tillsammans är texter och tolkningar diktkonstens minne. Bara den litteratur som tillskrivs betydelse – av läsare, kritiker, forskare – bevaras åt sin eftervärld. Och det är genom den litteraturvetenskapliga tolkningen som den mest kvalificerade betydelsen produceras och får sitt manifesta uttryck. I den meningen är litteraturens historia också en historia av tolkningar. Det är det fortgående offentliga och vetenskapliga samtalet om vad litteratur betyder som gör litteraturen synlig. Sekundärlitteraturen är, paradoxalt nog, primärlitteraturens förutsättning i samma mån som det omvända gäller. Litteraturen bärs genom tiden av sitt gensvar. Liksom alla övriga konstarter måste litteraturen för sin existens skull förutsätta förståelsens konst.

Aldrig i litteraturvetenskapens historia har tolkningarnas mängd, variationsrikedom och motsägelsefullhet varit så ofantlig som under de senaste femtio åren. Man har talat om "the age of interpretation", som då inbegriper hela det breda och konfliktladdade utbud av texttolkande metoder som har utvecklats i konsekvens med gamla och nya teorier och metoder: formalism, nykritik, strukturalism, ideologikritik, marxism, receptionestetik, feminism, poststrukturalism, pragmatism, dekonstruktion, nyhistoricism och vad därefter kommer. Under var och en av dessa huvudrubriker i ämnets samtidshistoria har det bedrivits en forskning som haft en ny väg till textförståelse både som medel och mål för sin vetenskapliga verksamhet. Under de senaste decennierna har det varje år publicerats hundratusentals studier om västerländsk litteratur. De flesta av dem är inriktade just på tolkning av texter. Det lär för dagen finnas cirka tvåtusenfemhundra vetenskapliga tolkningsbidrag till förståelsen av *Hamlet*. Det är inte typiskt, men talande.

Mot detta översvämmande tillflöde av tolkningar av gammal och ny litteratur har man naturligtvis många gånger haft anledning att resa invändningar. "Against interpretation" (Susan Sontag, 1962), "Beyond interpretation" (Jonathan Culler, 1981), "Beneath interpretation" (Richard

Shusterman, 1992), "Overinterpretation texts" (Umberto Eco, 1992) är signifikativa rubriker på kritiska inlägg från inflytelserika litteraturteoretiker som från skilda utgångspunkter manat till besinning i vad som upplevts som forskningens mer eller mindre hämningslösa tolkningsraseri. Men själva ifrågasättandet innebär naturligtvis inte ett förnekande av interpretationens existensberättigande och nödvändighet. Däremot har man i takt med tolkningarnas tilltagande mångfald kunnat stärka medvetenheten både om den konstnärliga textens komplexitet och forskarens egen relativa position i förhållande till texten. Litteraturvetenskapen har efterhand kommit till allt större självinsikt om att varje s.k. teori om litteratur inte bara är en möjlighet att förstå bättre utan också en begränsning eller avgränsning i förhållande till litteraturens totala möjlighet att betyda. Samtidigt som teorierna hela tiden förmerats kring den konstnärliga texten, så har tolkningen befäst sin position i centrum av litteraturvetenskapen som den enda och gemensamma möjligheten att ge svar på textens stående imperativ: "förstå mig!".

Att förstå litteratur förutsätter tolkning. Bara den dikt som är tolkad är förstådd. Men varken tolkningen eller förståelsen är given av texten. Vad som ges är en struktur av språkliga tecken som bär på sin betydelse på liknande sätt som ett partitur bär på sin musik. Texten måste, precis som partituret, i någon mening utföras, exekveras, för att kunna fullbordas som konst. Tolkingen är den mest avancerade formen för detta framförande och uppförande av texten.

För att texten genom tolkningen skall komma till betydelse krävs först och främst ett tålmodigt och engagerat arbete, där i bästa fall intellektuell skärpa paras med estetisk sensibilitet och nyanserande uttrycksförmåga. Det rör sig om en oändligt sammansatt kognitiv process som inbegriper tanke och känsla, kunskap och intuition, minne och upplevelse, erfarenhet och uppmärksamhet och, sist men inte minst, konsten att formulera och presentera sin tolkning för andra, allt i en interaktiv samverkan. För att få grepp om grundprinciperna för den processen måste vi dels klargöra den förvandling som texten genomgår när den blir tolkad, dels försöka få syn på vad det är för slags faktorer som styr och samverkar i den litterära tolkningsakten.

När texten blir tolkad har den redan upphört att vara enbart objekt. I kraft av sin funktion som mänskligt språk överskrider diktverket redan i läsningen sin objektkaraktär, sin elementära och konkreta existensform, vad vi skulle kunna kalla sin statiska identitet. För att beteckna denna textens statiska identitet kan vi använda begreppet "Artefakt". Ordet är latin och betyder just en konst som är fullgjord, fullbordad som "fakt(um)", perfekt parti-

cip-formen av "facere", göra. "Artefakt" betecknar diktverkets karaktär av konstprodukt och konstobjekt.

I läsningen börjar sedan texten successivt att frigöra sina möjligheter att framkalla betydelse utöver eller bortom det objektivt givna. Texten inträder därmed i en annan existensform, in i en läs- och tolkningsakt av meningsproduktion. Till skillnad från textens statiska identitet kan vi tala om textens dynamiska identitet. Det är fråga om en existensform som kännetecknas av sin processkaraktär, ett skeende, där texten möter sin läsare och blir till som betydelse i ett medvetande. För tydlighetens skull kallas här denna diktverkets dynamiska identitet för "Arteakt" – en pågående handling (av latinets "actum"), en medvetandeakt – till skillnad från "Artefakt" som beteckning för dess statiska identitet – ett bestående faktum.

Diktverket som "artefakt" kan vi mer eller mindre objektivt analysera och beskriva. Det gäller både dess konstnärliga form och dess elementära innehåll. Diktverket som "arteakt" däremot är beroende av person och situation, dvs de förutsättningar och föresatser som gäller för den som tolkar och de konventioner och regler som råder för tolkning av dikt i ett bestämt sociokulturellt sammanhang. Som artefakt har verket fixerats av sin författare. Som arteakt däremot har det för alltid lämnat den som diktade för att komma till ny betydelse. Överlämnad åt det avstånd och den skillnad som skiljer författare och läsare, i tid och rum, är all diktkonst beroende av sin historicitet. Varje läsare skall läsa texten under andra villkor än de som en gång var författarens. Och varje läsare skall möta samma text under andra villkor än varje annan läsare. Den litterära texten kan förändras utan att förändras. Den litterära texten gör mer än vad den är. Den litterära texten är vad den blir.

Spännvidden mellan diktverkets statiska identitet, dess permanenta objektkaraktär, dess Artefakt-status, och dess dynamiska identitet, dess möjlighet till förändring, dess Arteakt-status, anger ytterpunkterna för å ena sidan en objektivistisk, å andra sidan en subjektivistisk syn på texten. Det är från olika positioner på den skalan, mellan dessa ytterligheter, som debatten om diktverkets tolkningsmöjligheter har förts i modern litteraturteori.

Är det litterära verkets betydelse baserad på vissa objektivt iakttagbara textegenskaper eller får texten sin mening genom läsarens mer eller mindre självrådiga sätt att tolka och förstå? Är verkets mening något som är skrivet av författaren eller något som blir tillskrivet av läsaren? Varje tolkning visar att bäggedera gäller. Den litterära texten har en dubbel existensform. Den är text i rörelse, ett dynamiskt objekt. Den expanderar i sin historicitet. Diktverket som "Artefakt" och diktverket som "Arteakt" måste skrivas samman till en formel som rymmer båda: "Arte(f)akten".

Det litterära verket har överlämnats till sina läsare med möjlighet att bli tolkat på olika sätt. Den en gång för alla givna tolkningen finns inte. Istället måste varje tolkning betraktas som ett förslag till möjlig betydelse. En kvalificerad tolkning beskriver man därför ogärna som "riktig" eller "oriktig", "rätt" eller "fel". När den karaktäriseras i positiva termer sker det hellre med omdömen som "relevant", "rimlig", "välgrundad", "givande", "intresseväckande", "uppslagsrik". Tolkningens uppgift är inte att fastslå textens mening, snarare att pröva möjliga betydelseperspektiv.

Diktverkets relativa öppenhet innebär inte att texten fördenskuil är utlämnad till ett subjektivt och okontrollerat godtycke. Den litterära tolkningen är visserligen subjektiv i den meningen att den grundas på den enskilde forskarens läsning, analys och val av perspektiv. Men den framläggs för att få sin relevans prövad i en forsknings- och tolkningsgemenskap som hålls samman av en vetenskaplig praxis. Denna praxis är styrd av ett ramverk av konventioner för litterär språkförståelse och för konsten att tolka en text, även om dessa normer hela tiden omprövas och ofta blir ifrågasatta från nya utgångspunkter. Den goda tolkningen vill nå fram till en förståelse som kan delas i respekt och samförstånd av dem som intresserar sig för litteraturens möjlighet att betyda. Tolkningens ofrånkomliga subjektivitet har som mål att bli delaktig av en intersubjektivitet i ett forskarsamhälle, där den accepteras och blir betraktad som relevant och intressant av och för andra forskare.

Den litteraturvetenskapliga tolkningen kan alltså beskrivas som en form för konstruktion och produktion av mening utifrån de möjligheter som texten ger. Det är en kognitiv aktivitet som vi utvecklar inom givna ramar inom en tolkningsgemenskap. För att förstå texttolkningen som en sådan kognitiv process, där mening konstrueras och produceras för att vinna gehör, måste vi försöka urskilja vilka faktorer det är som kan aktivera texten till betydelse. Vad är det egentligen för krafter och villkor som driver tolkningen och som riktar den mot en viss typ av förståelse? Frågeställningen förutsätter att vi undviker att betrakta texten som avskild och fristående, fixerad och opåverkbar till sin betydelse. I tolkningen är diktverket aldrig autonomt. Den litterära texten är aldrig ensam. Den är alltid "tillsammans med". Detta "tillsammans med" finns inskrivet i begreppet "kon"-text. I förening med textbegreppet är begreppet kontext tolkningsteoris viktigaste.

Kontext har två grundläggande och delvis motstridiga betydelser. För det första avser kontext en större texthelhet i förhållande till sina delar; så är t.ex. en dikt att beteckna som kontext i förhållande till sina enskilda strofer, liksom strofen är kontext i relation till sina enskilda diktrader. Man kallar

den här typen av kontext för intern kontext. För det andra är kontext benämning på allt det material – det kan gälla kunskaper och erfarenheter, värderingar och emotionell beredskap – som läsaren i tolkningen kan aktualisera för att ge texten mening. Man talar om externa kontexter. Själva den kognitiva process där mötet mellan text och kontext skapar betydelse kallar vi för kontextualisering. Fenomenet som helhet – den kontextualiserande processen och den estetiska energi processen genererar – benämns kontextualitet.

Tolkning är kontextualisering. Det är med hjälp av kontexter vi utforskar textens möjliga betydelser. Det är med kontexter vi bygger upp mening, konstruerar mening, likaväl som vi i kraft av nya kontexter också kan ifrågasätta och bryta ner, dekonstruera, en given mening. Det är kontexterna som gör den litterära texten relationell. Det är med kontexter vi relativiserar dess betydelse i förhållande till varje annan tolkning. Ett diktverk kan i princip alltid skrivas in i nya kontextuella sammanhang. Förhållandet har träffsäkert formulerats på engelska: "All text is context-bound. Context is boundless."

Textens samverkan eller interaktion med sina möjliga kontexter är tolkningsteoris grundproblem. En svärm av frågor söker sina svar: Hur genereras kontexter? Vilka olika typer av kontexter kan man urskilja? Hur avgör man – och vem avgör – vilka kontextuella relationer som är mer eller mindre relevanta? Hur skiljer sig författarens kontextualisering av sin text i förhållande till läsarens? Hur skall man hantera olika läsares varierande kontextuella resurser och därmed olika tolkningar av samma text? Förhållandet mellan texten och dess möjliga kontexter har kallats "the most difficult and interesting problem in literary theory".

Kontextualiseringen – och därmed texttolkningen – är vad man i vetenskapsteoretiska sammanhang brukar kalla ett hyperkomplex fenomen. Det innebär att tolkningsprocessen rymmer en sådan mängd var för sig komplexa problem att den inte låter sig beskrivas och analyseras som en sammanhållen helhet. Som en form för kognition kan tolkningen inte observeras och inte fixeras. Vad och hur man tänker och känner kan man inte se. Tolkningen är, som alla mentala fenomen, osynlig och dessutom i ständig rörelse och förvandling. Kombinations- och associationsmöjligheterna i tankemönstren är i princip oändliga, när den litterära texten skapar mening i interaktion med sina kontexter.

Vetenskapens enda möjlighet att framställa och förstå fenomen och förlopp av det komplexa slag som det här rör sig om är att arbeta med modeller. Med modellens hjälp kan det osynliga göras synligt, det oöverskådliga åskådligt. I modellen eftersträvar man samtidigt komplexitetens enkelhet och enkelhetens komplexitet. En modell framställs gärna som en

skiss i grafisk form som visar vilka faktorer som principiellt kan betraktas som fenomenets primära och hur dessa kan tänkas sättas i relation till varandra. Modellens uppgift är att samtidigt fungera dels som förslag till beskrivning av komplicerade sammanhang, dels som utgångspunkt för fortsatt reflexion.

Den modell som fått tjäna som grundmodell i litteraturvetenskapen alltsedan femtiotalet är den s.k. kommunikationsmodellen. Det är en modell som framställer förhållandet mellan författaren, texten och läsaren som ett linjärt och kausalt förlopp baserat på tanken att författaren skriver en text för att den sedan skall tolkas av en läsare. I sin enklaste form består den av tre instanser som följer efter varandra:

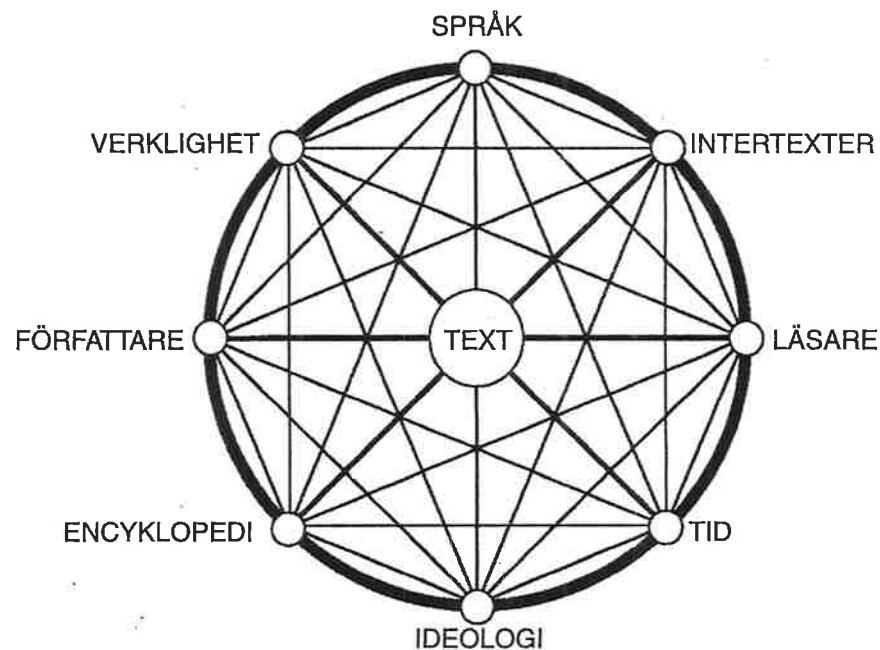
FÖRFATTARE – TEXT – LÄSARE

På olika sätt har kommunikationsmodellen byggts ut och modifierats för att kunna svara mot den mycket speciella form för kommunikation som gäller för konception, produktion, förmedling och reception av litterära texter. Men i grunden bygger modellen på den falska förutsättningen att litterär mening kan överföras som ett slags "meddelande" från "avsändaren" – författaren till "mottagaren" – läsaren, vilka båda tänks förfoga över en gemensam kod, dvs en form i vilken betydelsen kodats i kommunikationens ena ände för att kunna dekoderas i den andra. Tanken ligger nära till hands att diktverkets mening skulle vara något som förpackats och transporterats i text för att kunna öppnas och tydas på det sätt som författaren tänkt. Ironiskt har modellen kallats "rörpostmodellen" eller "telegrafistmodellen" för att markera att den egentligen hör hemma just i kommunikationsteori, inte i litteraturteori.

Att kommunikationsmodellen ger felaktiga signaler om litteraturens sätt att existera som konst beror framför allt på att den döljer den distansering, den osamtidighet och den olikhet, som skiljer läsarens text från författarens, som skiljer en tids förståelse av en text från en annan tids förståelse av samma text, som skiljer den enes förståelse från den andres. Denna skillnad har sin grund i kontextualiteten, dvs interaktionen mellan texten och dess möjliga kontexter. Kontextualiteten är det som gör text till konst. Det är genom kontextualiteten som den litterära texten betyder mer än andra texter. Det är denna kontextualitetens möjlighet som vi iscensätter som tolkning. Det är en interpretationsmodell – inte en kommunikationsmodell – som skulle kunna framställa den litteraturvetenskapliga verksamhetens centrum.

Den figur som här ritats upp som principmodell för litteraturvetenskaplig texttolkning utgår från vad som kallas tolkningens primärfaktorer: FÖRFATTARE – LÄSARE – SPRÅK – VERKLIGHET – TID – ENCYKLOPEDI – IDEOLOGI – INTERTEXTER. Modellen framställer dels dessa primärfaktorer i relation till den TEXT som tolkas, dels deras inbördes samband. Med texten som centrum är de åtta olika faktorerna grupperade i en cirkel, där samtliga är förbundna både med texten och med varandra. Som modellens horisontalaxel är textens kommunikativa aspekt markerad: FÖRFATTARE – TEXT – LÄSARE.

Benämningen av de olika primärfaktorerna är inte oproblematiske. Det rör sig om begrepp som på grund av sin räckvidd och komplexitet inte låter sig exakt bestämmas. Beteckningarna är paraplybegrepp snarare än precisa termer. Deras uppgift i modellen är att i olika kombinationer med varandra täcka in vad vi skulle kunna kalla tolkningens kontextuella fält. Tillsammans utgör de den kontextuella sfär inom vilken den litterära texten låter sig tolkas till mening.

Texttolkningens primärfaktorer

Var och en av dessa generella beteckningar på kontextuella fält rymmer en uppsättning av mer specifika kontextmöjligheter för den enskilda texten. Genom att vara förbundna med varandra inbördes i sitt samspel med texten låter kontexterna sig kombineras på en mängd olika individuella sätt i den enskilda tolkningen. Varje tolkning av en litterär text beskriver således ett rörelsemönster inom denna sfär av möjliga kontexter. Och varje sådant tolkningsmönster är uttryck för den enskilde forskarens val av en viss kombination av kontexttyper. Detta val av kontexter är i princip unikt för den enskilda tolkningen, grundat på forskarens bedömning av vilken typ av kontexter som för den aktuella tolkningsuppgiften kan anses mest relevanta.

Mötet mellan text och läsare är tolkningens självklara första förutsättning. Träffpunkten är SPRÅK. För att en tolkning skall komma till stånd krävs språkförståelse både i elementär, språklig och i kvalificerad, litterär bemärkelse. Oavsett vilka kontextuella faktorer som i övrigt aktualiseras i tolkningen är det först som sist insikter i språket som system och i det litterära språket med dess normer och normbrott, konventioner och egenheter, som bestämmer och ifrågasätter den betydelse som vi tillskriver det litterära verket. Denna närläsande uppmärksamhet på diktverkets språklighet, dess strukturer, formspråk och retorik, kan vara mer eller mindre framträdande i alla typer av tolkningsteorier. Tydligast är fokuseringen av texten som språkligt problem i den lingvistiskt grundade tolkningstradition som sträcker sig från formalismen via strukturalism och nykritik till poststrukturalism och dekonstruktion.

Varje litterärt verk författas i ett rum av andra texter och får från första början sin betydelse i relation till andra litterära verk. Likaså bygger varje tolkning av ett litterärt verk på jämförelser med andra texter och annan litteratur. All tolkning har en komparativ aspekt. Sådan är den generella principen för det kontextuella fält där texten möter sina INTERTEXTER och utvecklar den estetiska energi som vi kallar intertextualitet. Denna intertextualitet genereras således både i författarens skrivakt och läsarens tolkningsakt, närhelst texten aktualiserar andra texter för att komma till betydelse. Frågan om diktverkets intertextualitet, hur man väljer och prioriterar bland möjliga intertexter och intertextuella samband, om det t.ex. är ett val som skall ske på författarens eller läsarens villkor, gör sig påmind så snart man i tolkningen hänvisar till andra texter än den som tolkas. Det kan gälla verkets genre, dess stoff eller motiv, dess idéer eller sätt att berätta. Ingen text kan förstås som litteratur utan att den på olika sätt relateras till annan litteratur. Så lyder ett axiom i litteraturvetenskaplig texttolkning.

Men när vi tolkar söker vi oftast något annat än den förståelse som växer fram genom textens inomlitterära referenser. Betydelse i djupare mening

får diktverket först när det ses i relation till vad vi kallar VERKLIGHET. Förhållandet mellan dikt och verklighet är i tolkningen också ett kontextuellt förhållande: det litterära verkets fiktionsvärld byggs upp av författaren och får betydelse i läsarens tolkning genom sina referenser och relationer till bådars livsvärld och erfarenhetsvärld utanför texten. Textens värld är samtidigt både skapad fiktion och återskapad verklighet. Den betydelse diktverket en gång kanske haft för sin författare och sina samtida läsare kan fås att framträda i ljuset av dess bakomliggande omständigheter: en historisk situation, en kulturell miljö, en intellektuell atmosfär. En sådan rekonstruerande och historicerande tolkningsmetod kallas i sin mest traditionella form för genetisk och kausal, därför att texten betraktas som produkt av sina externa kontexter, och kontexterna i sin tur ses som textens och förståelsens förutsättning.

Den historiska tolkningens viktigaste instans är FÖRFATTAREN, textens upphov och ursprung. Den som väljer att se det litterära verket som en form för kommunikation mellan författare och läsare betraktar gärna tolkningen som ett uppdrag att rekonstruera vad författaren ursprungligen menat genom att försöka återföra texten till dess ursprungliga biografiska sammanhang. En sådan författarorienterad tolkning kan närma texten till den förståelse som var författarens egen eller kanske den för läsarna avsedda. Men den tvingar för dens skull inte texten till fixerad betydelse. Författaren har lämnat sin text, texten har lämnat sin författare. Vad som kvarstår är själva det litterära verket, som spår av sin författare, i mötet med läsaren. Med biografiska och psykologiska metoder kan den som tolkar texten återkalla en bild av författaren och låta den bilden interagera med texten. Författaren är, i bokstavig mening, textens första kontext.

Textens biografiska och historiska kontexter är aldrig givna. Den så kallade verklighetsbakgrunden med centrum i författarens och hans samtidas livsvärld och föreställningsvärld är något som forskaren måste erövra genom kunskap. ENCYKLOPEDI är i modellen den samlande beteckningen för hela denna referensram av fakta i stort och smått, av vetande och bildning, som vi tillägnar oss för att nå fram till en giltig och intresseväckande tolkning. Det hör till tolkningens grundvillkor att den som tolkar texten inte omedelbart har tillgång till den fond av kunskaper som texten påkallar. Författarens encyclopediska referensram skiljer sig från läsarnas, liksom varje enskild läsares encyclopedi varierar förståelsen.

På samma sätt står texten i ett dynamiskt, kontextuellt förhållande till den primärfaktor i tolkningen som är inskriven i modellen som IDEOLOGI. Begreppet används i vid mening som beteckning för olika system eller mönster av värderingar, idéer, tänkesätt i t.ex. politiska, moraliska, religiösa,

estiska och litterära frågor. I tolkningen blir den litterära texten i princip alltid dubbelt ideologiskt laddad. Å ena sidan är den av sin författare skriven från vissa ideologiska utgångspunkter som är nedfällna i texten, å andra sidan är den utlämnad åt möjligheten att bli läst, tolkad och värderad på helt eller delvis andra ideologiska grunder av sina läsare. I varje tolkning iscensätts sådana möten mellan ideologier. I vissa tolkningsstrategier framhålls just denna möjlighet till ideologisk kontextualisering som tolkningens primära uppgift, ibland med deklarerat syfte att frilägga textens ideologiska mönster i dialog med ett annat ideologiskt synsätt som är forskarens eget. Tydligast framträder sådana ideologikritiska tolkningar inom litteraturteorier grundade på bestämda ideologiska ställningstaganden och syften, som t.ex. könspolitiska i feminismen eller samhällspolitiska i marxismen.

Den primärfaktor som mest påtagligt dikterar de speciella villkoren för tolkningen av det litterära verket är TID. Varje diktverk existerar samtidigt i tre olika tidsperspektiv. För det första: som fullbordat diktprojekt i den tid som var författarens. För det andra: som en artefakt i skrift som bevaras intakt över tiden. För det tredje: som litterär läsning och tolkning, i princip föränderlig under oförutsägbar tid. Det är dessa tre olika tidsperspektiv som ger den litterära texten dess särskilda så kallade historicitet: artefakten i rörelse mellan tiden för sin tillkomst och tiden för sin tolkning, mellan författare och läsare. Den som tolkar har naturligtvis möjlighet att hantera denna textens historicitet på olika sätt. I hermeneutiken talar man om tolkningens olika "förståelsehorisonter", dvs de skiftande historiska synfält eller tidsperspektiv i vilka texten låter sig tolkas. Men på ett eller annat sätt är tolkningen alltid ett möte mellan "då-mening" och "nu-mening". Tolkningen är en aktivitet där olika förståelsehorisonter kommer att "smälta samman" till en. Texten medverkar såväl med sin förflutenhet som med sin närvaro i tolkningens nu. Ett skiftande och sammansatt tidsperspektiv är varje diktverks ofrånkomliga kontext. Det är också genom och inom denna textens historicitet som den litterära textens övriga kontexter varierar och interagerar.

"Dialogen" är hermeneutikens klassiska metafor för att beskriva tolkningen som ett fenomen där två parter kommer samman och skapar mening tillsammans, å ena sidan texten, å andra sidan dess LÄSARE. Dialogmetaforen är både träffande och förrädisk. Den träffar tolkningens karaktär av interaktion. Men den smyger samtidigt på oss föreställningen om tolkningen som ett scenario, eller en modell, där det skulle ges utrymme för en ömsesidig kommunikation mellan författaren och läsaren. I själva verket tillåter tolkningen bara läsaren själv, och ingen annan, att iscensätta någon av textens möjliga betydelser genom att vissa kontextuella fält aktiveras i

interaktion med texten. Tolkningens dialogiska karaktär ligger just i textens skiftande möjligheter att låta sig kontextualiseras. Det är litteraturforskaren själv som både ställer tolkningens frågor och ger dess svar. Men dialogen utspelas på kontextualitetens villkor. Ett viktigt led i den dialogen är de frågor som just gäller läsarens skiftande roller och läsarens betydelse för textens betydelse. Förutom att vara den som tolkar texten är läsaren också ett tolkningsteoretiskt begrepp med många innebörder: läsaren i texten (the implied reader, the inscribed reader), läsaren i författarens föreställning (the intended reader), läsaren i könsperspektiv (the female reader, the gay reader), läsaren som del av textens historia (the real reader, the actual reader), läsaren som idealläsaren (the informed reader, the super-reader). Läsarebegreppet har således en särställning bland primärfaktorerna. Det betecknar dels rent konkret den som iscensätter tolkningen, det tolkande subjektet, dels de faktorer i tolkningen som aktualiserar olika läsarroller och läsarpositioner.

Modellen över texttolkningens primärfaktorer ger en bild av den litteraturvetenskapliga tolkningens principiella villkor och möjligheter. I all enkelhet ger modellen en uppfattning om samspelet mellan diktverkets meningsproducerande krafter och den sammansatta estetiska energi som kan utvecklas i processen. Modellens cirkel får fungera som ett s.k. ideogram, ett föreställningsmönster i bild, för den estetiska sfär där texten blir till som litteratur. Mönstret inom cirkeln ger konkretion åt tre grundläggande, interaktiva rörelser mellan primärfaktorerna i tolkningsprocessen. För det första: den centrifugala, från texten till dess kontexter. För det andra: den centripetala, från kontexter till text. För det tredje: interaktionen mellan olika kontexter i varierande konstellationer. Det är med olika kombinationer av sådana rörelsemönster som samma text låter sig tolkas på olika sätt. De många tolkningsstrategier som ställs till vårt förfogande i dagens litteraturvetenskap – från biografism och formalism till receptionsforskning och nyhistoricism – skriver in sig i olika kontextuella fält i modellens mönster. Modellen speglar således tolkningens principiella möjligheter, samtidigt som den antyder hur dessa utnyttjats, underordnats eller helt förbisetts i var och en av de teoribildningar som blivit kapitelrubriker i litteraturvetenskapens ämneshistoria.

Den teoretiska och metodiska mångfald som under 1900-talets senare hälft har utvecklats inom litteraturforskningen har man ibland velat få att se ut som splittring och kris, rentav som förödande oenighet. I själva verket finns det – trots alla konfrontationer – anledning att betrakta ämnets snabba utveckling mot en alltmer vittförgrenad pluralism som litteraturvetenskapens mycket sunda gensvar på den växande insikten om själva litteraturens

egen mångfald och komplexitet. Nu – om inte förr – förstår vi att pluralismen var litteraturens långt innan den blev litteraturvetenskapens. Alla så kallade "teorier" om litteratur, konkurrerande med varandra och kompletterande varandra, måste betraktas som reduktiva och selektiva i förhållande till diktkonstens egna mångdimensionella och unika möjligheter att betyda, att ge mening, i kvalificerad estetisk bemärkelse. Den mängd av olika typer av tolkningar och tolkningsstrategier som litteraturvetarna, trots skilda uppfattningar, likväl tillskriver både vetenskaplig och estetisk relevans är det tydligaste tecknet på att diktkonstens potential att betyda alltid förblir större än vad den enskilda tolkningen kan visa. Diktkonstens möjlighet att skapa betydelse och estetiskt värde på olika sätt, beroende på skiftande betraktelsesätt, är litteraturens främsta tillgång. Däri ligger också dess vetenskapliga fascinationskraft. En enighet på den punkten skulle göra litteraturforskarnas oenighet till ett naturligt tillstånd.

Litteraturanvisningar

Utdrag ur några av hermeneutikens nyckeltexter finner man översatta till svenska i *Hermeneutik*, 1977, en antologi sammanställd och försedd med introducerande kommentarer av H. Engdahl, O. Holmgren, R. Lysell, A. Melberg och A. Olsson. I nordisk litteraturvetenskap har det under de senaste åren publicerats tre kortare, var för sig mycket olika, men instruktiva översikter över texttolkningens problem: Jørgen Dines Johansen, "Om fortolkning af literatur", i antologin *om Litteraturanalyse* Odense (systeme) 1995; Anders Pettersson, "Tre grunduppfattningar om text, betydelse och tolkning", i *Språk och fiktion. Ett nordiskt symposium om relationen mellan språk teori och skönlitteratur under 1900-talet*, 1995; Atle Kittang, "Text och tolkning", i antologin *En introduktion till den moderna litteraturteorin*, 1997. Ett både historiskt översiktligt och teoretiskt självständigt arbete är Anders Olsson, *Den okända texten. En essä om tolkningsteori från kyrkofäderna till Derrida*, 1987. Olika tolkningsmodellens logiska status prövas i Torsten Pettersson, *Literary Interpretation: Current Model and a New Departure*, Åbo (Åbo Academy Press) 1988.

Bland mängden av engelskspråkiga introduktioner till modern tolkningsteori är det klokt att börja med K. M. Newton, *Interpreting the Text. A Critical Introduction to the Theory and Practice of Literary Interpretation*, New York (Harvester) 1990. En stimulerande debattbok på högsta nivå är Umberto Eco, *Interpretation and Overinterpretation*, with R. Rorty, J. Cul-

ler and Christine Brooke-Rose (ed. S. Collini), Cambridge (Cambridge UP) 1992. Två inflytelseserika och teoretiskt profilerade arbeten om texttolkningen i litteraturundervisningen på olika nivåer är själva pedagogiskt exemplariska: Kathleen Mc Cormick, *The Culture of Reading and the Teaching of English*, Manchester (Manchester UP) 1994 och Wendell V. Harris, *Literary Meaning. Reclaiming the Study of Literature*, London (MacMillan) 1996.

För den som vill fördjupa sig i den helt aktuella tolkningsteoretiska debatten hänvisas till tre böcker med olika inriktning. Först en utmärkt överblickande problemexposé i bibelexegetiskt perspektiv: Kevin V. Vanhoozer, *Is There a Meaning in This Text?*, Michigan (ZondervanPublishingHouse) 1998. För det andra en antologi från fackfilosofiskt håll med flera nyttiga bidrag: *The Philosophy of Interpretation*, ed. Joseph Margolis and Tom Rockmore, Oxford (Blackwell) 2000. Slutligen ett svenskt arbete på internationell nivå: Anders Pettersson, *Verbal Art. A Philosophy of Literature and Literary Experience*, Montreal & Kingston (McGill-Queen's UP) 2000.